

ZBIGNIEW ZIOŁO

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska / Pedagogical University of Krakow, Poland

Wpływ kryzysów na zmiany uwarunkowań funkcjonowania i rozwoju działalności gospodarczej

The impact of crises on changes in the determinants of business operation and development

Streszczenie: Wstępnie przyjęto założenie, że oddziaływanie różnego rodzaju kryzysów jest odmienne, co uwidacznia się zarówno w zachowaniu poszczególnych elementów przestrzeni geograficznej (przyrodniczej, społecznej, gospodarczej i kulturowej), jak i w różnej skali układów przestrzennych (od skali światowej i kontynentalnej, po skalę grupy krajów i poszczególnych państw, do układów regionalnych i lokalnych). Na tym tle zanalizowano genezę współcześnie nasilających się kryzysów: klimatycznego, pandemicznego i militarne-go. Wskazano, że kryzysy te mają inne podłoże – mogą pojawiać się pod wpływem ewolucyjnych procesów przemian przyrodniczych (kryzys klimatyczny), w wyniku gwałtownych zdarzeń związanych z działaniem zjawisk przyrodniczych (ruchy tektoniczne), a także w efekcie świadomej bądź nieświadomej działalności człowieka. Stwierdzono również, że analizowane kryzysy w różnej skali układów przestrzennych nie funkcjonują samodzielnie, lecz ich przyczyny i skutki nakładają się na siebie. W końcowej części artykułu podjęto próbę modelowego określenia wzajemnych relacji zjawisk kryzysowych oraz zidentyfikowano je na przykładzie zachodzących pod ich wpływem procesów migracji ludności.

Abstract: Initially, it was assumed that the impacts of different types of crises are very diverse, and they become apparent both in the behaviour of individual elements of geographic space (natural, social, economic, and cultural) and different scales of spatial systems (from the global and continental scale to the scale of country groups and individual states to regional and local systems). Against this background, the present paper outlines and analyses the origins and intensification of the contemporary climate, pandemic, and military crises. The crises have different origins, appearing under the influence of evolutionary processes of natural changes (climate crisis), as a result of violent events occurring under the influence of violent natural phenomena (tectonic movements), and conscious or unconscious human activity. Analysing the crises at different scales of spatial systems suggests they do not function independently but instead mutually overlap in terms of both their causes and effects. In the final section of the paper, an attempt is made to model the interrelationship of crisis phenomena and identify them through an example of population migration processes taking place under their influence.

Słowa kluczowe: kryzys klimatyczny; kryzys pandemiczny; kryzys militarny

Keywords: climate crisis; military crisis; pandemic crisis

Otrzymano: 16 lutego 2023

Received: 16 February 2023

Zaakceptowano: 16 marca 2023

Accepted: 16 March 2023

Sugerowana cytacja / Suggested citation

Zioło, Z. (2023). Wpływ kryzysów na zmiany uwarunkowań funkcjonowania i rozwoju działalności gospodarczej. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 37(1), 7–25. doi: <https://doi.org/10.24917/20801653.371.1>

WSTĘP

Na skutek nasilających się kryzysów dynamicznie zmieniają się uwarunkowania działalności gospodarczej, w tym rozwoju przemysłu i usług. W różnym zakresie oddziałują one na kształtowanie się rozmaitych kategorii firm, a także na życie społeczne, kulturowe i stosunki polityczne. Procesy te w odmiennym stopniu wpływają na zmiany dokonujące się w przestrzeni geograficznej, od skali światowej i ugrupowań poszczególnych krajów do państw, a także układów regionalnych i lokalnych. Kryzysy mają różną genezę, inne nasilenie i zasięg terytorialny, wywołują też rozmaite skutki gospodarcze, społeczne, kulturowe i polityczne. Współcześnie obserwujemy m.in. kryzysy klimatyczny, polityczny na Dalekim i Bliskim Wschodzie, migracyjny (światowy, europejski), unijny, strefy euro, kryzys będący konsekwencją rozpadu struktury politycznej byłego Związku Radzieckiego, czyli wojnę w Ukrainie, a także kryzysy pandemiczny, energetyczny i etyczno-moralny. Generalnie należy przyjąć, że wiele sytuacji, z którymi mamy obecnie do czynienia, jest wynikiem nawarstwiających się kryzysów, których do końca nie poznaliśmy, a jednocześnie są obciążone dużym wpływem działania sprzecznych celów, generowanych przez interesy grup społecznych czy stosunki polityczne światowych potęg gospodarczych i militarnych. Należy nadmienić, że poszczególne rodzaje kryzysów nie zawsze występują samodzielnie, ale często nakładają się na siebie, co wzmaga ich negatywne skutki oraz piętrzy trudności w zakresie ich przezwyciężania, to zaś znacznie komplikuje warunki prowadzenia działalności gospodarczej (Pitron, 2019; OECD, 2020; Gadomski, 2020c; WOTO, 2020; Mączyńska, 2022).

Sytuacje kryzysowe wpływają na pojawianie się barier, których nie przewidywano w dotychczasowym procesie rozwoju, np. bariera demograficzna (niski przyrost naturalny, starzenie się społeczeństwa, spadająca liczba potencjalnych zasobów pracy), ograniczanie działań na rzecz podnoszenia poziomu konkurencyjności krajowych czy regionalnych produktów i usług, brak dbałości o zmianę źródeł zasilania energetycznego, niska jakość i dostępność do usług medycznych (co osłabia kondycję zasobów pracy i kapitału społecznego), brak dbałości o dostosowanie procesów oświatowych do nowych wyzwań cywilizacyjnych i kształtowania społeczeństwa informatycznego, niska jakość instytucji publicznych, wyczerpywanie się tradycyjnych źródeł rozwoju, w tym niskich kosztów pracy.

Problematyka ta w różnym zakresie pojawia się w literaturze przedmiotu, a także w publicystyce gospodarczej i politycznej. Na przykład M. Lewis (2022) przedstawia genezę pandemii, stosunek władz państwowych do badań oraz określa tempo nasilania się pandemii. Na podstawie współczynnika śmiertelności, wyrażającego procent ludzi, którzy po zarażeniu się wirusem umrą, prognozował śmiertelność osób w miarę rozwijania się pandemii. Z kolei E. Mączyńska (2022) zwraca uwagę na konieczność całościowej analizy

procesów gospodarczych, w tym także problematyki kryzysów. Wskazuje na zachowanie się kapitału wobec narastających nierówności społecznych i konsekwencje dla gospodarki działań militarnych. M. Gorynia (2020, 2021) omawia zmiany w obliczu pandemii. Wskazuje jej rozmiary i na tym tle porusza kwestię przemiany procesów globalizacji oraz ich wpływ na koncepcje rozwoju. W. Budner i M. Gorynia (2021) analizują regionalne skutki pandemii i przedstawiają jej wpływ na nową sytuację, w tym także po zwalczeniu koronawirusa. M. Gorynia i P. Trąpczyński (2021) podejmują problematykę wpływu pandemii na stopień umiędzynarodowienia firm, w tym przedsiębiorstw krajowych funkcjonujących na rynkach światowych. Problematyka ta była też podejmowana w badaniach Baldwin i Mauro (2020), IMF (2020) oraz WTO (2020). Wskazywano na trudności w działalności firm w wyniku zrywania łańcuchów dostaw i powiązań technologicznych, kooperacyjnych i rynkowych. Kryzysy często w odmiennym stopniu wpływają na możliwości produkcyjne poszczególnych branż przemysłowych (Mysior, 2020; Błaszczak, 2020), a zwłaszcza ograniczając działalność wytwórczą przemysłu motoryzacyjnego (Stojczew, 2021). W. Gadomski (2020a, 2020b) podejmuje problematykę zakłócania globalnych sieci dostaw oraz ich wpływu na przemiany gospodarki Stanów Zjednoczonych i Chin (Kilar, 2011, 2014a, 2014b). Zagadnienia przemian struktury gospodarki regionalnej pod wpływem kryzysu podejmują J. Kudełko, K. Wałachowski i D. Żmija (2020) – omawiają społeczno-gospodarcze skutki wywołane przez pandemię COVID-19 oraz działania Unii Europejskiej wobec wyzwań gospodarek regionalnych. Z. Ziolo (2022) przedstawia wpływ pandemii na zmiany zachowań podmiotów gospodarczych. W. Hańcza (2020) zwraca uwagę na zachowania małych firm wytwarzających, w ramach kooperacji, określone części i komponenty w warunkach nasilającej się pandemii.

Problematykę wpływu pandemii na funkcjonowanie podmiotów gospodarczych podjęto w pracy zbiorowej *Wpływ pandemii na przemiany przemysłu i usług*. Z. Ziolo (2022) dokonuje w niej wstępnych uogólnień i próby konstrukcji modelu pozwalającego na całościowe ujęcie wpływu pandemii na zachowania podmiotów gospodarczych i układów przestrzennych. J. Kudełko, K. Wałachowski, D. Żmija oraz K. Szmigiel (2022) przedstawiają nową i częściowo zweryfikowaną w swoich pracach koncepcję badań poświęconych problematyce społeczno-ekonomicznych uwarunkowań rozprzestrzeniania się pandemii i na tym tle omawiają nowe wyzwania dla polityki rozwoju układów regionalnych. P. Brezdeń (2022) opisuje uwarunkowania działalności przemysłowej oraz ich wpływ na zmianę struktury przestrzennej przemysłu w okresie trwania pandemii. K. Nawracaj-Grygiel (2022) podejmuje problematykę możliwości rozwoju produkcji przemysłowej w Unii Europejskiej, w warunkach pojawiającej się pandemii, opartej na regułach przemysłu 4.0. M. Zdun (2022) rozpatruje pandemię jako stymulator innowacyjności gospodarczej. M.S. Şahinalp (2022) dokonuje oceny rozwoju przemysłu wytwórczego Şanlıurfa w warunkach pandemii. J. Dominiak i A. Buczak (2022) analizują zachowania podmiotów gospodarczych sektora usługowego w latach pandemii. B. Gierczak-Korzeniowska, K. Szpara i M. Stopa (2022) analizują wpływ pandemii na zmiany kierunków oraz zmiany nasilenia ruchu turystycznego w układzie regionalnym na przykładzie województwa podkarpackiego. A. Niezgodna i E. Markiewicz (2022) przedstawiają wpływ pandemii na funkcjonowanie ruchu turystycznego na terenie parków narodowych. M. Olszewski (2022) analizuje odporność start-upów na kryzys pandemii. W. Sadkowski i K. Sala (2022) omawiają wpływ pandemii na zmiany wykorzystania historycznych obiektów hotelarskich przez ruch turystyczny. M. Kordowska i A. Poreda (2022) prezentują działalność obiektów gastronomicznych warszawskich bulwarów wiślanych w czasie pandemii.

A. Świątek (2022) określa wpływ pandemii na działalność sektora usług edukacyjnych. J. Kwaśny, A. Mroczek i M. Ulbrych (2022) opisują zmiany efektów dyfuzji wiedzy w miastach. J. Petroniec, J., Rokosz-Lempart i A. Kwiatek-Sołtys (2022) dokonują analizy wpływu pandemii na funkcjonowanie wybranych instytucji kultury w Krakowie i Katowicach. A.I. Szymańska (2022) przedstawia analizę zachowań rynkowych młodzieży w nowych warunkach gospodarowania.

W niniejszych rozważaniach wychodzi się z założenia, że różnego rodzaju kryzysy w układach przestrzennych nakładają się i stwarzają określone, niekiedy odmienne bariery ograniczające rozwój społeczny, gospodarczy i kulturowy, dlatego należy je rozpatrywać całościowo. Zgodnie z tym założeniem zarysowano wybrane czynniki, a także określono mechanizmy i skutki kryzysów klimatycznego, pandemicznego i wojennego. Następnie podjęto próbę opisanie ich wzajemnego wpływu na procesy przemian firm i różnej skali układów przestrzennych, a także częściowo zidentyfikowano je na przykładzie dokonujących się pod ich wpływem procesów migracji ludności.

PROCES KSZTAŁTOWANIA KRYZYSU KLIMATYCZNEGO

Nasilający się w przestrzeni światowej, a także na obszarze poszczególnych kontynentów kryzys klimatyczny jest wynikiem wielu założonych czynników (rycina 1).

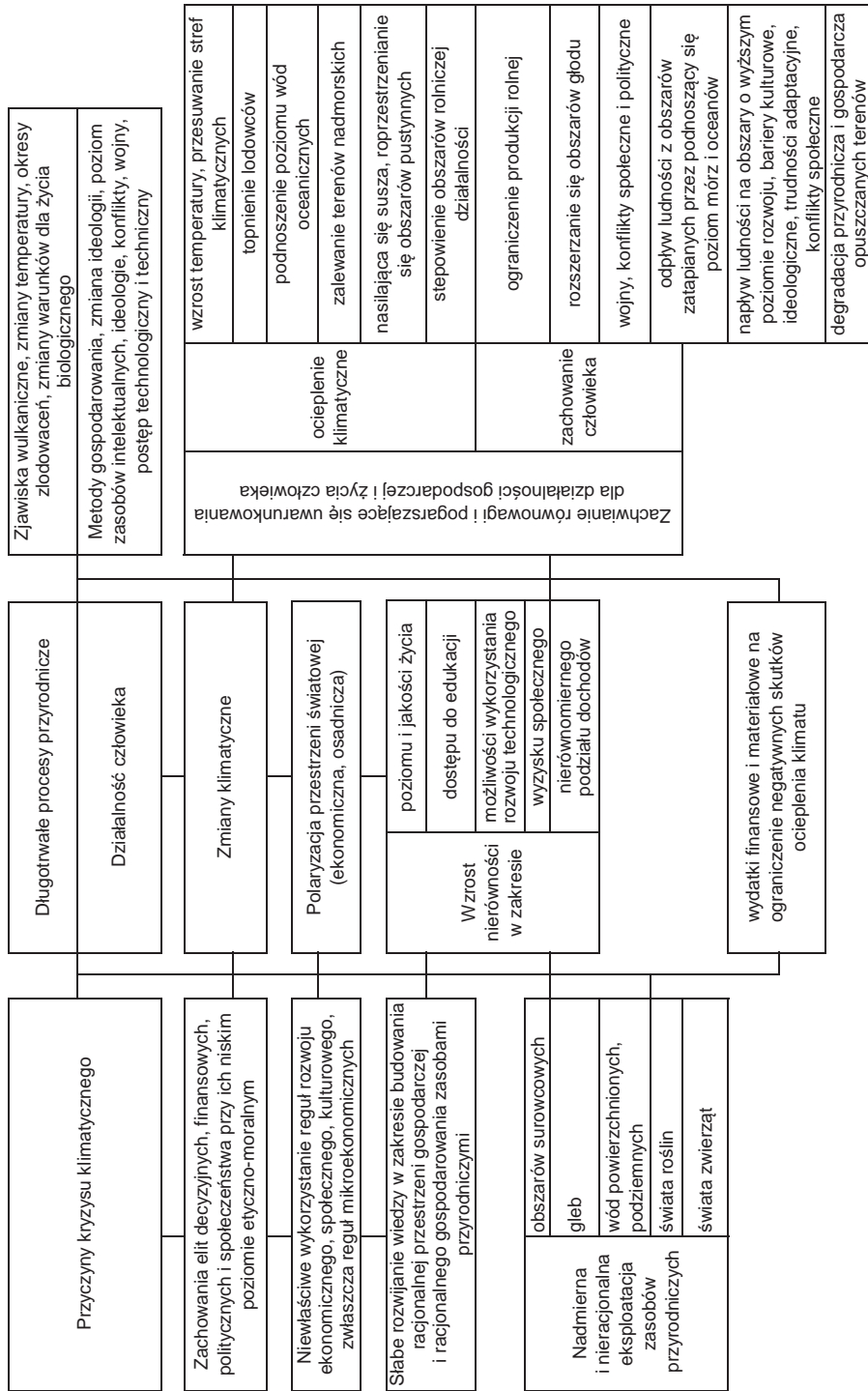
Są one związane z długotrwałymi procesami przyrodniczymi (np. okresy zlodowaceń, okresy podnoszenia się poziomu wód mórz i oceanów) oraz procesami bardzo dynamicznymi (m.in. trzęsienia ziemi, zjawiska wulkaniczne), które wpływają na zmiany warunków życia biologicznego i działalności człowieka (KK, 2017, 2020; Tumiłowicz 2022; Ulanowski, 2018). Brak znajomości tych procesów wpływał na lokalizację wielu aglomeracji i przedsiębiorstw oraz rozwój sieci osadniczej na obszarach podatnych na ruchy tektoniczne skorupy ziemskiej czy grożących stopniowym zatapianiem w wyniku ocieplania klimatycznego i podnoszenia poziomu wód oceanów. Obecnie znacznie ponosi to koszty utrzymania odpowiedniej infrastruktury technicznej ograniczającej negatywny wpływ tych zjawisk na zabudowę przestrzeni jednostek osadniczych, a także na budowę nowych dużych obiektów na terenach o niskich współczynnikach wytrzymałości gruntów (np. fundamentowanie podłoża Nowego Jorku pozwalające na budowę wysokiego budownictwa czy zabezpieczanie budynków w Japonii przed skutkami trzęsienia ziemi).

Proces zmian klimatycznych nasila się wraz z rozwojem gospodarczym, społecznym, kulturowym¹. W konsekwencji coraz większym problemem dla rozwoju świata, grupy państw, poszczególnych krajów, regionów i układów lokalnych jest kryzys wywołany przez zmiany uwarunkowań klimatycznych, do których doprowadziły niezależne procesy przyrodnicze, a także żywiołowa i wadliwa gospodarka człowieka w zakresie eksploatacji zasobów naturalnych². Zmiany te postępowały wraz z zajmowaniem coraz rozleglejszych terenów pod uprawę roślin zbożowych i przemysłowych oraz hodowlę zwierząt. Owa działalność wpłynęła na zajmowanie coraz większych obszarów sawannowych, prerii

¹ Na podstawie badań szacuje się, że w latach 1994–2017 Ziemia straciła 28 bilionów ton lodu, w tym czasie poziom mórz podniósł się o 3,5 cm, a tempo topnienia lodowców ciągle przyspiesza (TR, 2020).

² Huragan Irma osiągnął prędkość wiatru 300 km/h, zniszczył wyspy Karaibów, zagroził Florydzie, co spowodowało największą ewakuację ludności w historii Stanów Zjednoczonych. Wyspa Barbuda, zasiedlana przez ok. 1800 mieszkańców, znalazła się pod wodą i zdaniem prezydenta G. Browne w zasadzie nie nadaje się do zamieszkania (KK, 2017).

Rycina 1. Proces kształtowania kryzysu klimatycznego

Źródło: opracowanie własne

oraz terenów leśnych. Początkowo dzięki nagromadzeniu dużej ilości próchnicy dawało to dobre plony. W dłuższej perspektywie wskutek wyczerpywania zasobów glebowych oraz zmiany szaty roślinnej przyczyniło się to do podnoszenia temperatury gruntu oraz uruchomienia procesów erozyjnych i eolicznych degradujących strukturę glebową. To zaś doprowadziło do pojawiania się coraz rozleglejszych obszarów przyrodniczo zdegradowanych, nienadających się do działalności rolniczej (np. niszczenie profilu glebowego dorzecza Missisipi, nadmierna eksploatacja i wycinanie lasów Amazonii, głównie pod uprawy roślin przemysłowych). Towarzyszyło temu zmniejszanie opadów atmosferycznych i pojawianie się coraz większych obszarów pustynnych.

Na zmianę uwarunkowań przyrodniczych i nasilenie kryzysu klimatycznego wpłynęła rozwijająca się działalność gospodarza człowieka. Głównie poprzez coraz agresywniejsze metody wykorzystywania zasobów przyrodniczych, a także upowszechnianie ideologii eliminujących lub pozwalających na ograniczanie w rachunku ekonomicznym kosztów związanych z eksploatacją i zmianami jakości elementów środowiska (budowa geologiczna, warunki hydrograficzne, ukształtowanie powierzchni, świata roślin i zwierząt) oraz konflikty wojenne, które prowadziły do budowy infrastruktury obronnej, nie zwracając przy tym większej uwagi na zmiany środowiskowe. Szczególnie szkodliwe dla środowiska są poligony wojskowe testowania sprzętu militarnego, amunicji, składowania niewykorzystanych bojowych środków chemicznych (np. zatapianie w Bałtyku), a także zwiększone zapotrzebowanie na nowe surowce (zwłaszcza metali ziem rzadkich) dla wytwarzania nowych produktów militarnych w ramach dokonującego się postępu technologicznego.

Na degradację zasobów przyrodniczych wpływają również stosunkowo niskie koszty surowców, eksploatowanych zwłaszcza na obszarach słabo rozwiniętych. Umożliwia to rozwój produkcji o krótkim okresie użytkowania oraz celowe ograniczanie możliwości naprawy (m.in. laptopy, telefony komórkowe, sprzęt radiowo-telewizyjny). Z jednej strony generuje to wzrost zapotrzebowania na surowce, rozwój produkcji i dochodów firm, a z drugiej strony przyczynia się do powstawania dużej ilości sprzętu nienadającego się do naprawy i dalszej eksploatacji – jego składowanie obejmuje znaczne tereny, degradowuje środowisko przyrodnicze i pogarsza warunki życia człowieka³.

W znacznym stopniu dzieje się to pod wpływem decyzji elit finansowych i politycznych, reprezentujących niski poziom moralno-etyczny, a także ogółu społeczeństwa. Wiąże się to z niewłaściwym wykorzystaniem reguł rozwoju, gdyż główny nacisk kładzie się na maksymalizację zysku, a nie na racjonalny rozwój gospodarki poszczególnych krajów czy gospodarki światowej. Przyczynia się do tego także słabo rozwijana wiedza w zakresie kształtowania przestrzeni gospodarczej, społecznej i kulturowej oraz racjonalnego zarządzania zasobami przyrodniczymi (Zioło I., Zioło Z., 2020). Na zmianę uwarunkowań przyrodniczych wpływa również niekontrolowany proces rozwoju osadnictwa miejskiego i wiejskiego, które w przeważającym stopniu zajmuje tereny pierwotnie wykorzystywane przez działalność rolniczą i leśną.

Nieracjonalna i żywiołowa działalność człowieka w środowisku przyrodniczym w zasadniczym stopniu wpłynęła na przyspieszenie zmian klimatycznych oraz na polaryzację techniczną, ekonomiczną, społeczną i kulturową przestrzeni światowej. Narastające

³ Poważnym problemem staje się użytkowanie plastiku w formie butelek i innych opakowań, wskutek czego gwałtownie wzrosła ilość mikroplastiku (poniżej jednej tysięcznej mm). Występuje on w wodach oceanicznych do głębokości 200 m, przenika do narządów i tkanek, w tym ludzkich (wątroba, śledziona, płuca, nerki; KK, 2020).

nierówności społeczne oraz przestrzenne różnicowania poziomu i jakości życia wynikały w znacznym stopniu z ograniczania dostępu do edukacji, nierównomiernego podziału dochodów oraz nadmiernego wyzysku słabiej rozwiniętych obszarów. Paradoksalnie najbardziej zasobne w surowce kraje afrykańskie są najbardziej zapóźnione w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego. Wynika to w znacznym stopniu z zachowania krajów europejskich i Chin, które przejęły gospodarowanie zasobami strategicznymi i metali ziem rzadkich. Umożliwiają to korupcyjne struktury elit tych krajów, dla których obojętny jest stan, jakość i poziom życia tamtejszego społeczeństwa (Pitron, 2019).

Można przyjąć, że na zachwianie równowagi między uwarunkowaniami przyrodniczymi a gospodarką człowieka coraz silniej wpływają ocieplenie klimatyczne i moralność elit. Zachwianie równowagi przyrodniczej przejawia się we wzroście temperatury, w przesuwanie się stref klimatycznych, topnieniu lodowców, podnoszeniu poziomu wód oceanicznych, zalewaniu niższej położonych terenów nadmorskich, rozprzestrzenianiu się obszarów suszy, stepów i pustyń, co prowadzi do kurczenia się obszarów działalności rolniczej oraz głodu. Niski poziom etycznie-moralny człowieka prowadzi do: ograniczania produkcji rolnej w celu utrzymania określonej, najczęściej wyższej ceny, rozszerzania się obszarów niedożywienia i głodu, nieracjonalnego niszczenia jedzenia przez gospodarstwa domowe, a także do wojen i konfliktów politycznych oraz społecznych. Sytuacje te uruchamiają niekontrolowaną migrację ludności na obszary o wyższym poziomie rozwoju, często generowane przez skonfliktowane z sobą grupy plemienne, społeczne i kulturowe.

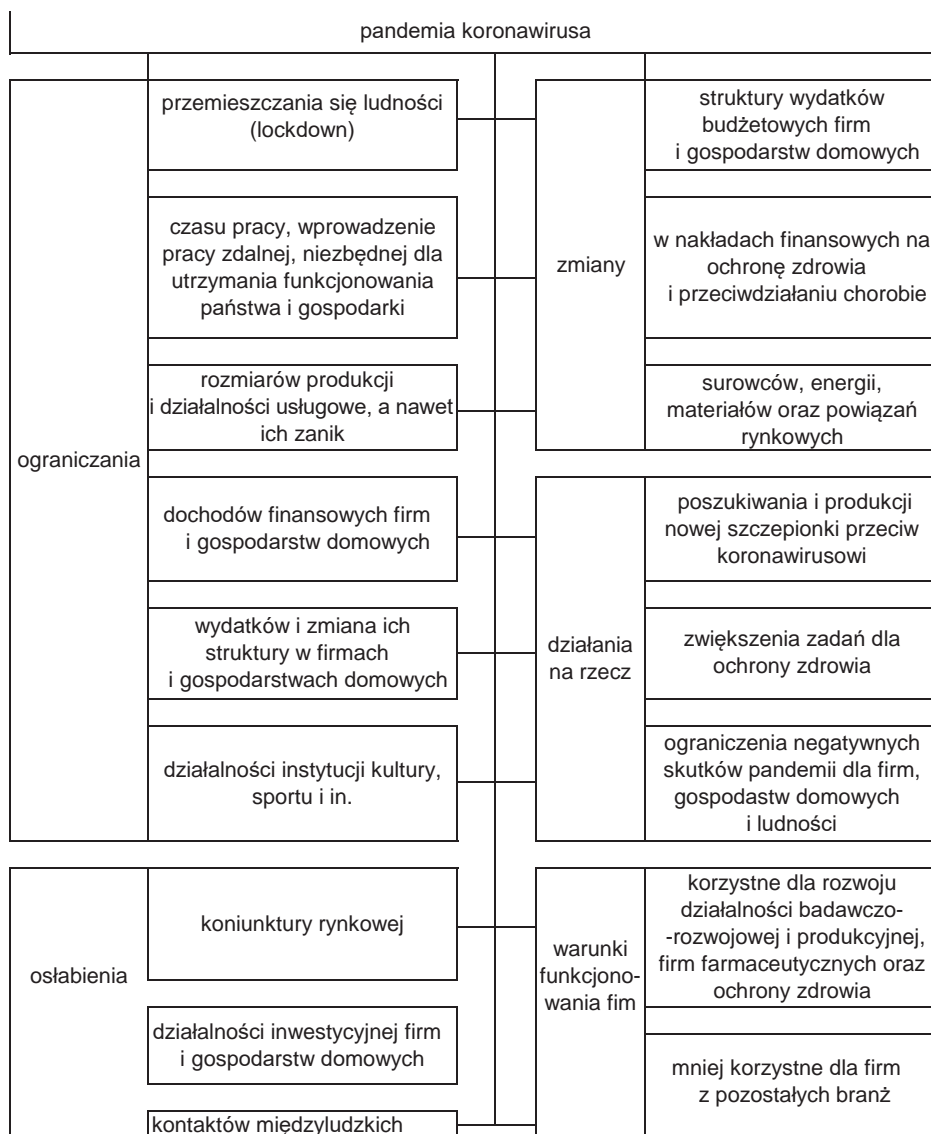
Migranci w nowym miejscu zamieszkania napotykają na rozmaite bariery światopoglądowe i ideologiczne, które wpływają na ich trudności adaptacyjne oraz pobudzają konflikty wynikające z różnic kulturowych. To prowadzi do trudności wynikających z przyjmowania przez nich nowych metod gospodarowania, ze zmiany zasobów intelektualnych, z niskiego poziomu wykształcenia oraz braku umiejętności integracji w nowym miejscu (Koneczny, 1935; Huntington, 2008).

Wobec pogarszających uwarunkowań związanych z ociepleniem klimatu szczególnie ważne są wydatki finansowe, kapitałowe i materiałowe, ponoszone głównie przez kraje zamożne na rzecz ograniczania jego negatywnych skutków w krajach słabiej rozwiniętych. Szczególnie korzystne wydają się działania mające na celu pomoc ludności w miejscu zamieszkania, z uwzględnieniem przyspieszania rozwoju gospodarczego i społecznego, edukacji i ochrony zdrowia, nie zaś doraźne działania skupione na ograniczeniu głodu.

WPŁYW PANDEMII NA ZACHOWANIE PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH

Na zachowania firm w funkcjach światowych, krajowych, regionalnych oraz lokalnych znaczący wpływ wywarł kryzys wywołany przez pandemię (Zioło, 2022). Jego pierwsze oznaki wystąpiły w Chinach, a następnie, w tempie wykładniczym, w kolejnych krajach i na całym świecie (Lewis, 2022). Bardzo szybko przyrastające zakażenia gwałtownie zmieniły uwarunkowania rozwoju działalności gospodarczej i warunki ludzkiej egzystencji (rycina 2). Aby ograniczyć pandemię w skali międzynarodowej i krajowej, wprowadzono restrykcyjne zakazy opuszczania mieszkań i kontaktów międzyludzkich (tzw. lockdown). Wpłynęło to na wprowadzenie pracy zdalnej i utrzymanie pracy stacjonarnej tylko w jednostkach niezbędnych dla funkcjonowania państwa, instytucji i podmiotów gospodarczych. W konsekwencji następowało ograniczenie wielkości produkcji

Rycina 2. Uwarunkowania zachowania firm w warunkach pandemii

Źródło: opracowanie własne

i działalności usługowej lub jej całkowite wstrzymanie. To zaś przyczyniło się do ograniczenia dochodów finansowych firm, instytucji i gospodarstw domowych, zmniejszenia rozmiarów chłonności rynku oraz działalności instytucji kultury, wypoczynku, sportu etc.⁴

⁴ Według nieoficjalnych danych przez trzy tygodnie grudnia zaraziło się 18% populacji, czyli 248 mln osób. Londyńska firma badawcza Airfinity Ltd twierdzi, że pandemia zabija w Chinach

Nastąpiło więc znaczne osłabienie koniunktury rynkowej oraz działalności inwestycyjnej firm i gospodarstw domowych, czego wyrazem są zmiany struktury wydatków budżetowych, m.in. w strukturze nakładów finansowych zmierzających do przeciwdziałania pandemii oraz ograniczaniu lub rozrywaniu wykształconych wcześniej łańcuchów dostaw surowców, energii, materiałów i powiązań kooperacyjnych.

W celu częściowego ograniczenia negatywnych skutków pandemii niezbędne okazały się działania państwa na rzecz zwiększania zadań instytucji ochrony zdrowia, rozwoju badań poszukujących odpowiedniej szczepionki, rozwijania jej produkcji i dostarczania na rynek usług medycznych. Ograniczenie czasu pracy oraz zmniejszenie produkcji lub jej zaniechanie wymagały uruchamiania dotacji finansowych państwa dla firm, aby umożliwić im przetrwanie trudnej sytuacji kryzysowej.

Sytuacja kryzysowa często w odmiennym stopniu wpływała na możliwości działalności produkcyjnej i usługowej poszczególnych sektorów gospodarki. Korzystne warunki dla rozwoju miała działalność badawczo-rozwojowa i produkcyjno-usługowa firm sektorów farmaceutycznego i informatycznego, natomiast mniej korzystne były one dla pozostałych sektorów gospodarczych (Gadomski, 2020a).

WPŁYW KRYZYSU MILITARNEGO NA ZACHOWANIE PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH

Bardzo duży wpływ na zmianę uwarunkowań działalności gospodarczej i zachowań społecznych wywierają kryzysy militarne. Mają one najczęściej podłoże biznesowe, związane z dostępem do zasobów surowcowych i obszarów nadających się do rozwoju upraw, a także z nieporozumieniami plemiennymi czy politycznymi, wywieranymi zazwyczaj przez światowe potęgi gospodarcze i militarne. To one kreują politykę związaną z potężnymi korporacjami przemysłowymi, dla których ważnymi przesłankami są: poszukiwanie nowych źródeł tanich surowców, możliwości powiązań kooperacyjnych, wykorzystanie zasobów pracy oraz zdobywanie rynków zbytu.

Przykładem jest konflikt w Ukrainie oraz postawa dominujących mocarstw i krajów ekonomicznie rozwiniętych. Początkowo miał on zasięg regionalny, ale w wyniku nasilenia działań zbrojnych i zachowań poszczególnych krajów pod pewnymi względami przekształcił się w konflikt globalny, który może doprowadzić do wojny między Chinami a Stanami Zjednoczonymi (Bielecki, 2023; Kwaśniewski, 2022)⁵.

9 tys. osób dziennie. Wobec licznych protestów społecznych rząd chiński zdecydował się otworzyć granice 8 stycznia 2023 r. Nasila się jednak możliwość rozprzestrzeniania zakażeń, np. 26 grudnia 2022 r. w samolocie obsługującym linię Wenzhou do Mediolanu na 120 pasażerów 62 było zarażonych (KK, 2023).

⁵ Początkowo Chiny w znacznym stopniu wspierały działania rosyjskie, wydawało się bowiem, że wojna szybko zakończy się zwycięstwem Rosji. Jednak po niepowodzeniach armii rosyjskiej poparcie Chin powoli słabnie – utrzymują je jedynie dostawy tanich surowców energetycznych, których w wyniku embarga nie przyjmują kraje europejskie. Należy spodziewać się zwycięstwa Ukrainy, wówczas też wiele krajów i koncernów będzie zabiegać o udział w jej odbudowie. Zasobność surowców ukraińskich oraz ich eksploatacja będzie wpływać na wsparcie zachodniego i amerykańskiego przemysłu. Ukraina dysponuje znacznymi zasobami rud żelaza (przewyższającymi zasoby Kanady i Stanów Zjednoczonych), jest największym w Europie dysponentem magnezu i uranu, a także zajmuje drugą pozycję pod względem zasobów tytanu i rtęci. Po wojnie Ukraina najpewniej postawi na rozwój energetyki atomowej, o czym świadczą kontrakty amerykańskiego

Kryzys ten w istotnym stopniu wpływa na sytuację międzynarodową, która generalnie przejawia się w dążeniu mocarstw do nowego podziału świata w zakresie potencjalnych korzyści ekonomicznych, związanych z wykorzystaniem bogactw naturalnych, zwłaszcza energetycznych i metali ziem rzadkich, a także z pogłębianiem rynków zbytu dla oferowanych produktów, wykorzystaniem tanich zasobów pracy, opanowywaniem nowej przestrzeni przyrodniczej, ekonomicznej i kulturowej oraz wprowadzaniem określonych systemów gospodarczych i ideologii. W wyniku rozwijającego się potencjału ekonomicznego, technicznego i militarnego zmienia się pozycja krajów w strukturze światowych układów politycznych (Pitron, 2019). Obok dominujących do tej pory Stanów Zjednoczonych, Japonii, dynamicznie rozwijających się w ostatnich latach Chin oraz Rosji, która systematycznie zwiększa swoją pozycję militarną, pojawiają się nowe kraje, kładące główny nacisk na zwiększanie potencjału gospodarczego, technicznego i obronnego (Korea Południowa, Iran, Brazylia, Indie)⁶.

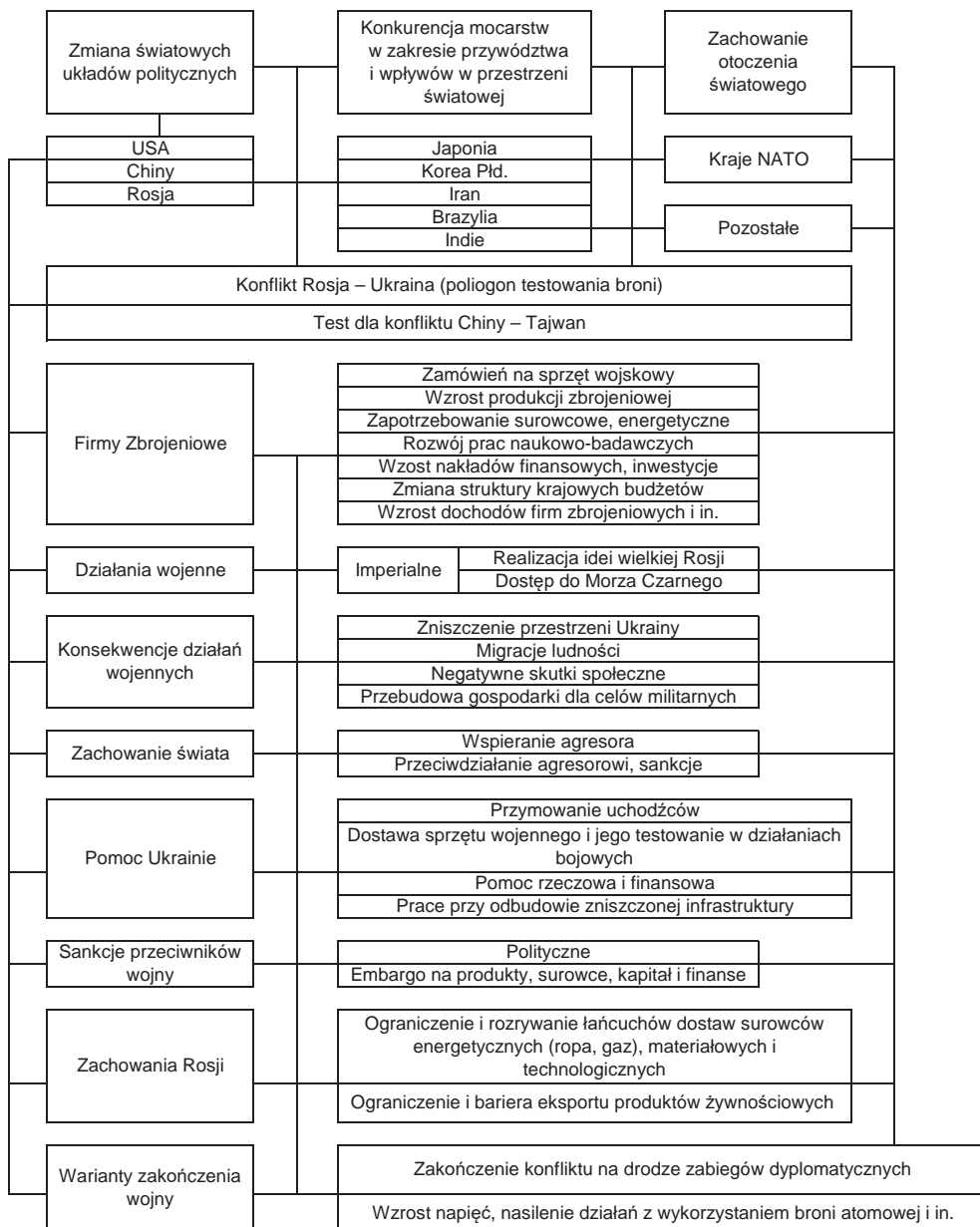
Współcześnie kształtująca się światowa sytuacja polityczna może w przyszłości prowadzić do potencjalnych konfliktów na Dalekim Wschodzie (między Chinami a Tajwanem oraz Indiami) i na Bliskim Wschodzie (między Iranem a Izraelem, który jest wspierany przez Stany Zjednoczone, nie wyklucza się też włączenia się krajów arabskich, głównie Arabii Saudyjskiej). Obecnie najpoważniejsze znaczenie ma nasilający się konflikt między Rosją a Ukrainą, wynikający częściowo z idei odtworzenia wielkiej Rosji. Stanowi on kontynuację konfliktu z 2008 r. między Rosją a Gruzją. Trudności w rozwiązywaniu tych konfliktów na drodze dyplomatycznej wygenerowały wybuch konfliktu militarnego. Rosja zakładała, że jej siły zbrojne są w stanie szybko zająć Ukrainę, przy pełnym wsparciu społeczeństwa ukraińskiego. Okazało się to błędne założenie, obnażyło też słabość bardzo licznej armii rosyjskiej oraz ujawniło niespotykany opór społeczeństwa Ukrainy. Nadto konflikt ten, podobnie jak toczące się po II wojnie światowej regionalne konflikty wojenne, stał się ważnym poligonem testowania nowej broni oraz wzmacnia rozwój produkcji i dochodów koncernów zbrojeniowych, a także rozwijania prac naukowo-badawczych, mających na celu doskonalenie sprzętu militarnego. W konsekwencji rośnie zapotrzebowanie na surowce, energię, wykwalifikowane kadry pracownicze i nowe instytucje podporządkowane celom wojskowym. Za sprawą tego konfliktu w strukturze gospodarki poszczególnych krajów dokonują się zmiany w budżecie, prowadzące do zmniejszania nakładów na potrzeby społeczne na rzecz rozwijania inwestycji służących celom militarnym, co prowadzi do wzrostu ich zadłużenia w międzynarodowych instytucjach finansowych. Wiele krajów w obliczu ewentualnego konfliktu zbrojnego zwiększa nakłady na zbrojenia i zakup nowego sprzętu wojskowego. Prowadzi to do przebudowy struktury gospodarki

koncernu Watinghouse Electric Company z ukraińskim Energo Atom w zakresie dostaw pierwszych reaktorów dla atomowej elektrowni Chmielnicki, bazującej do tej pory na urządzeniach rosyjskich. Ważnym atutem Ukrainy są także żyzne gleby, które mogą wyżywić nawet 600 mln ludności. Należy wnieść, że zasoby te są gwarantem spłaty obecnej pomocy materiałowej, kierowanej zarówno przez Stany Zjednoczone, jak i kraje europejskie.

⁶ Japoński uczony prof. Kawashima uważa, że wojna pokazała, iż kraj, który liczy na pomoc zachodnich sojuszników, musi najpierw sam się bronić. Dlatego też premier Japonii w grudniu 2022 r. przedstawił plan podwojenia wydatków na obronę (do 2% PKB). W 2023 r. nakłady na obronność mają się zwiększyć o 26% i łącznie w ciągu pięciu lat mają wynieść 315 mld \$. W USA roczne nakłady na ten cel wynoszą 801 mld \$, a w Chinach – 293 mld \$ (Bielecki, 2023). Oznacza to, że Japonia nie zamierza beczynnie czekać w wypadku potencjalnego konfliktu – tym samym dołączy ona do grona najpoważniejszych potęg militarnych świata.

i podporządkowania jej celom militarnym, a także niszczenia przestrzeni gospodarczej, społecznej i kulturowej oraz zasobów potencjału demograficznego. Ponadto wiąże się to z nasileniem migracji, głównie z terenów objętych działaniami wojennymi, oraz z nasileniem zjawisk patologii społecznej (rycina 3).

Rycina 3. Zachowanie firm w warunkach wojny w Ukrainie

Źródło: opracowanie własne

Sytuacja ta stała się widocznym sygnałem dla Chin, które wobec postawy NATO i wielu krajów nie mogą w najbliższym czasie podejmować prób militarnych zajęcia Tajwanu, ponieważ groziłoby to wybuchem konfliktu światowego⁷.

W strategicznym założeniu krajów NATO wojna, której Ukraina nie może przegrać, powinna znacznie osłabić potencjał gospodarczy i demograficzny Rosji. Do porażki Ukrainy nie mogą dopuścić Stany Zjednoczone i bogate kraje zachodnie, które przeznaczają znaczną część swojego kapitału (w formie sprzętu wojskowego) na cele obronne i liczą na jego zwrot po zakończeniu wojny. Przyszłe negocjacje między stronami konfliktu, wobec ukraińskich żądań powrotu do dawnych granic i rosyjskich żądań zajęcia Krymu, dostępu do Morza Czarnego i zwrócenia wschodnich regionów, nie dadzą pozytywnych wyników. Podstawową rolę może więc odegrać postawa Stanów Zjednoczonych i Chin.

Wobec toczącego się konfliktu w przestrzeni światowej zaznacza się polaryzacja postaw poszczególnych krajów, co wpływa na wyraźny podział na kraje wspierające Ukrainę oraz kraje wspierające Rosję. Przejawia się to we wsparciu militarnym, surowcowym oraz żywnościowym, co może znacznie przedłużyć ten konflikt.

Zarysowana sytuacja wpływa na politykę wielu państw – decyduje o ich priorytetach rozwojowych oraz zachowaniach funkcjonujących w nich firm przemysłowych i działalności usługowych. Oddziałuje też na zmianę polityki gospodarczej i społecznej, przejawiającą się w zmianie struktury wydatków budżetowych, zwracaniu większej uwagi na produkcję militarną przy jednoczesnym ograniczaniu produkcji realizujących potrzeby ludności. To z kolei wpływa na spadki produkcji, ograniczanie dochodów oraz zmianę zasad gospodarki finansowej w przedsiębiorstwach i gospodarstwach domowych. Stwarza to szczególnie korzystne warunki dla rozwoju przemysłu obronnego, którego produkty, wobec wizji zagrożenia wojennego oraz już istniejących lokalnych konfliktów zbrojnych, są pożądanymi w wielu krajach, nawet tych, które pozostają poza działaniami wojennymi, a także wpływa na instytucje bankowe skłonne do udzielania kredytów na cele obronne. Należy dodać, że produkty przemysłu obronnego przynoszą firmom największe zyski, dlatego są one zainteresowane nową sytuacją i związanymi z nią możliwościami rozwoju swojej produkcji. Uwarunkowania dla tego typu zachowań stwarzają dwa konkurujące ze sobą światowe mocarstwa: Stany Zjednoczone i Chiny, a także powiązane z nimi o kraje mniejszym potencjale gospodarczym.

Odbija się to niekorzystnie na polityce krajowej tych państw, która prowadzi do utraty równowagi makroekonomicznej, ograniczania działalności inwestycyjnej firm i gospodarstw domowych, stagnacji w działalności firm, a często wręcz do ich upadłości, a także do wzrostu zadłużenia w dominujących instytucjach bankowych. Celem ograniczania negatywnych skutków światowej i krajowej recesji poszczególne kraje uruchamiają tzw. działania osłonowe dla firm znajdujących się w trudnej sytuacji ekonomicznej i społecznej. Prowadzi to często do niekontrolowanej polityki pieniężnej, nasilającej się inflacji, spadku oszczędności firm i gospodarstw domowych, zmian niektórych instrumentów prawnych oraz wzrostu przestępczości i innych zjawisk patologicznych.

Szczególne niekorzystne dla gospodarki jest zmniejszenie rozmiarów działalności inwestycyjnej firm. Wynika to z faktu, że podstawową zasadą każdego przedsiębiorcy zamierzającego podejmować działalność inwestycyjną jest określenie przewidywanego

⁷ Ogromne zasoby głowic jądrowych znajdują się na wyposażeniu armii dziewięciu krajów: Rosja ma ich 6257, USA – 5600, Chiny – 350, Francja – 290, Wielka Brytania – 225, Pakistan – 165, Indie – 160, Izrael – 90, Korea Północna – 45 (Kowalko M., Zbroja M., 2022). Jest to najpotężniejszy rodzaj broni, który może zniszczyć świat.

kosztu produktów końcowych, ustalenie zadawalającego popytu na nie oraz stopnia efektywności włożonego kapitału. Nieuwzględnienie w pełni mechanizmu rynkowego prowadzi do potencjalnego upadku firmy czy sektora działalności produkcyjnej lub usługowej. Należy jednak zaznaczyć, że działalność inwestycyjna jest podstawą wzrostu gospodarczego, natomiast jej brak prowadzi najczęściej do spadku aktywności gospodarczej.

WYBRANE PRZYKŁADY SANKCJI WOBEC ROSJI I ICH SKUTKI

Kraje wspierające działania wojenne Ukrainy wprowadzają różnego rodzaju sankcje gospodarcze w celu osłabienia potencjału ekonomicznego i militarnego Rosji (rycina 4).

Rycina 4. Wybrane przykłady ograniczenie współpracy Rosji z otoczeniem

Przykłady sankcji otoczenia wobec Rosji	Ograniczenia dostaw surowców energetycznych do państw uznanych za wrogie		
	Blokada środków finansowych i kapitału rosyjskiego zlokalizowanych w krajach europejskich i USA		
	Utrata dostępu do technologii skraplania gazu		
	Utrata dostępu do najnowszych technologii IT (półprzewodników, komputerów lotniczych i kosmicznych)		
	Zachowania wybranych koncernów światowych	Daimler Truck	zawieszenie współpracy z KamAZem
		Ford	zawieszenie współpracy z Sollers
		BMW, Mercedes-Benz i in.	wstrzymanie dostaw samochodów osobowych
		Harley-Davidson	wstrzymanie dostaw motocykli
		IKEA	zamknięcie sklepów
		Korea Płd.	zakaz eksportu materiałów strategicznych
Apple, Samsung		zamknięcie sklepów ze swoimi produktami	
Przykłady ograniczenia współpracy Rosji z otoczeniem międzynarodowym	Zmiany kierunków eksportu surowców energetycznych (z Europy do Chin, Indii, Turcji)		
	Kryzys energetyczny krajów europejskich, bazujących na dostawach rosyjskiej ropy i rosyjskiego gazu		
	Ograniczenie dostaw surowców strategicznych		
	Ograniczenie zakupu rosyjskiej ropy i konieczność dostosowania technologii europejskich rafinerii do przetwórstwa ropy spoza Rosji		
	Zakończenie współpracy	Roskosmos Stacja kosmiczna	zaprzestanie dostaw silników rakietowych do USA zakończenie współpracy z Niemcami przy wspólnych

Źródło: opracowanie własne

Sankcje przejawiają się głównie w ograniczaniu importu produktów rosyjskich do krajów zachodnich i Stanów Zjednoczonych, skupionych w strukturze sojuszu wojskowego NATO – zwłaszcza surowców energetycznych ropy naftowej i gazu oraz ich produktów, a także surowców metali kolorowych i ziem rzadkich. Embargo wpłynęło również na trudności w funkcjonowaniu gospodarek wielu krajów europejskich, stąd nie wszystkie w jednakowym stopniu popierały podjęte decyzje. Rosja, tracąc rynki europejskie, po niższych cenach skierowała eksport swoich surowców do krajów wspierających jej działania militarne, przede wszystkim do Chin, Indii i Turcji, które dostarczają jej sprzęt wojskowy, niezbędny do prowadzenia działań wojennych (Fischer J., Fischer M., 2022).

Na osłabienie Rosji znaczny wpływ wywiera blokada środków finansowych i kapitału rosyjskiego, które są ulokowane w bankach europejskich i amerykańskich, zwłaszcza środków rezerwy Banku Centralnego Rosji, oraz planowana konfiskata aktywów oligarchów rosyjskich.

Poważną trudność dla Rosji stanowi bariera dostępu do technologii, przede wszystkim skraplania gazu ziemnego, najnowszych technologii IT, w tym dostaw półprzewodników, komputerów lotniczych i kosmicznych.

Wiele korporacji światowych ogranicza eksport elektroniki, maszyn i pojazdów do Rosji. Na przykład Daimler Truck zawiesił współpracę z KamAZem, Ford – z Sollers, a wiele innych korporacji zamknęło sieć sklepów rozwijanych na terenie Rosji. Wpływa

to jednak na osłabienie ich potencjału, zmniejszenie dochodów oraz ograniczanie możliwości rozwojowych, pogłębiania i opanowywania rynku rosyjskiego.

W odpowiedzi na sankcje Rosja ograniczyła eksport surowców, zwłaszcza do krajów zachodnich, i spowodowała światowy kryzys energetyczny, który negatywnie odbija się na gospodarce wielu państw. Zmniejszyła też eksport surowców strategicznych, co wpłynęło na ograniczenie możliwości rozwoju produktów, zwłaszcza z branży IT.

Rezygnacja z dostaw ropy rosyjskiej negatywnie odbiła się na rafineriach państw zachodnich, które były zmuszone do zmian technologicznych umożliwiających przerób ropy pochodzącej od innych dostawców.

Negatywnym skutkiem dla amerykańskiego przemysłu kosmicznego jest wstrzymanie dostaw silników rakietowych oraz zakończenie współpracy w zakresie wykorzystania rosyjskiej stacji kosmicznej.

W wyniku ograniczenia prac przeładunkowych w portach Morza Czarnego znacznie zmniejszył się eksport ukraińskiego i rosyjskiego zboża (głównie pszenicy, kukurydzy i rzepaku), zwłaszcza do krajów północnej Afryki. Ograniczenie dostaw grozi pojawieniem się głodu w tym regionie świata, co z kolei może nasilić niekontrolowaną migrację ludności do krajów europejskich i wzmocnić wcześniejszy kryzys demograficzny.

Obecna sytuacja znacznie ogranicza ruch turystyczny z Rosji do krajów europejskich, co obniża dochody i przyczynia się do upadku wielu europejskich firm turystycznych.

PROCESY NAKŁADANIA SIĘ KRYZYSÓW

Opisane kryzysy – klimatyczny, pandemiczny, militarny – nie działają w odosobnieniu. Ich przyczyny, mechanizmy i skutki wzajemnie się nakładają, a także, w różnym zakresie i nasileniu, oddziałują na przemiany społeczne, gospodarcze, kulturowe, polityczne i przyrodnicze w różnych sektorach gospodarki oraz układach przestrzennych. Wpływają na ograniczanie tempa i zmiany kierunków rozwoju gospodarczego i społecznego, na zmiany kierunków rozwoju działalności gospodarczej firm i instytucji, a także zachowania ludności. Tym samym prowadzą do niszczenia zasobów przyrodniczych, potencjału ekonomicznego i demograficznego, konieczności wydatkowania odpowiednich środków finansowych na rzecz zapobiegania negatywnym zjawiskom, przemian produkcyjnych firm, przeznaczania nowych środków na zapobieganie negatywnym skutkom, zmian zakładanych zadań inwestycyjnych, rosnącego zadłużenia państw i podmiotów gospodarczych przy jednoczesnym ograniczaniu środków na cele rozwojowe oraz podnoszenie jakości i poziomu życia.

Należy przyjąć, że w latach kryzysowych zmieniają się uwarunkowania kształtowania przestrzeni geograficznej (Zioło I., Zioło Z., 2020). Podstawowy wpływ mają nakładające się zróżnicowane czynniki generujące sytuacje kryzysowe, a także ich skutki społeczne, gospodarcze, kulturowe i polityczne. Relacje zachodzące między kryzysem klimatycznym [KK], kryzysem pandemicznym [PP] i kryzysem militarnym [MM] przedstawiają wiersze poniższej tabeli (tabela 1). Aktywne nakładanie się czynników i skutków kryzysu klimatycznego na kryzys pandemiczny przedstawia [KP], a na kryzys militarny – [KM]. Podobne zależności zachodzą między kryzysem pandemicznym – [PK] i [PM] – oraz militarnym – [MK] i [MP].

Pasywne nakładanie się czynników i skutków poszczególnych kryzysów na pozostałe kryzysy ilustrują komuny tabeli 1. Na kryzys klimatyczny wpływ wywierają kryzys

pandemiczny [PK] i kryzys militarny [MK]. Z kolei na kryzys pandemiczny oddziałują [KP] i [MP], a na kryzys militarny – [KM] i [PM].

Tabela 1. Relacje zachodzące między typami kryzysów

Typy kryzysów		klimatyczny	pandemiczny	militarny
		K	P	M
klimatyczny	K	KK	KP	KP
pandemiczny	P	PK	PP	PM
militarny	M	MK	MP	MM

Źródło: opracowanie własne

W pracach analitycznych służących celom poznawczym, określającym istotę kryzysów, dokonuje się bardziej szczegółowej identyfikacji przyczyn i skutków poszczególnych kryzysów.

Warunkiem sprawnego zarządzania sytuacjami kryzysowymi jest określony stopień szczegółowości przyczyn i skutków nie tylko w strukturze danego kryzysu, lecz także relacji aktywnych i pasywnych, które kształtują się między kryzysami. Z tego względu prace analityczne poświęcone tym zagadnieniom powinny być bardzo precyzyjne, a więc poparte hipoteczny bilansem zysków i strat gospodarczych, przyrodniczych oraz kulturowych, co jest niezbędne w podejmowaniu racjonalnych decyzji ekonomicznych, społecznych i politycznych podczas zarządzania kryzysem.

WPŁYW KRYZYSÓW NA PROCESY MIGRACJI LUDNOŚCI

Kryzysy wpływają na zakłócanie procesów kształtujących przestrzeń geograficzną, czego przykładem są migracje ludności. Nasilający się kryzys klimatyczny w różnym tempie wpływa na pogarszające się warunki termiczne, ocieplenie i stan opadów atmosferycznych, a to z kolei oddziałuje na niszczenie struktury obszarów użytkowanych rolniczo (ograniczanie możliwości wegetacji roślin, a tym samym – ograniczanie możliwości rozwijania hodowli). Sytuacja ta pobudza procesy migracji całych jednostek osadniczych o określonym potencjale i konkretnej strukturze demograficznej, a więc o pewnych zasobach intelektualnych i kapitale społecznym⁸.

Ważnym zagadnieniem staje się poszukiwanie nowych terenów osadniczych dla migrującej ludności, dostosowanych do możliwości wykorzystania ich zasobów. Często w nowych miejscach zamieszkania nie ma dla nich możliwości kontynuowania dotychczasowego sposobu życia, stąd zachodzi konieczność przystosowania, zwłaszcza osób młodych, do nowych zawodów, wzorców życia, norm społecznych. Sterowanie tym procesem wymaga zasobów wiedzy, umiejętności i odpowiednich środków finansowych, przeznaczanych w instytucji międzynarodowych, budżetów krajowych, regionalnych czy lokalnych. Wadliwy sposób zarządzania tworzy napięcia społeczne wśród ludności

⁸ Z najnowszego raportu Biura Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców wynika, że na świecie znajduje się obecnie 100 mln ludzi zmuszonych do zmiany miejsca zamieszkania – stanowi to ponad 1% ludności Ziemi, z czego 8 mln przypada na obywateli Ukrainy (6 mln opuściło kraj, a pozostali stanowią migrantów wewnętrznych). Głównymi przyczynami wywołującymi fale uchodźców są: konflikty zbrojne, łamanie praw człowieka, pandemia COVID-19, ekstremalne zjawiska pogodowe i skutki zmian klimatycznych (AS, 2022).

napływowej, a także w relacjach ludności napływowej z ludnością autochtoniczną (Zawadka, 2023). Duży wpływ na to ma poziom zabezpieczenia warunków życia, a także reprezentowane przez migrantów wartości kultury duchowej, które są głównymi barierami integracji ze społecznościami lokalnymi. Przebieg tego kryzysu i jego skutki rozciągają się w czasie, co daje możliwość wcześniejszego przygotowania się do tych działań na rzecz minimalizowania negatywnych skutków.

Kryzys migracyjny wywołany pandemią nasila się w przestrzeni światowej bardzo szybko. Rozprzestrzenianie się wirusa wspomagają niekontrolowane migracje wahańdłowe w formie wizyt biznesowych, turystycznych, odwiedzin rodzinnych i innych. Jego symptomy są niezauważane, zarówno przez władze różnych szczebli, jak i przez społeczeństwo. Początki pandemii są nieraz wręcz lekceważone. Czas od pierwszych zakażeń do ujawnienia się pandemii jest różny, a tempo nasilania się zależy od współczynnika, który określa, ile osób zdrowych jest w stanie zainfekować jedna osoba zakażona. Pandemia rozwija się zwykle w formie funkcji wykładniczej i wymaga natychmiastowych działań (Lewis, 2022). Pierwszym z nich powinno być zmniejszenie migracji ludności, wprowadzenie lockdownu i pracy zdalnej. Wpływie to jednak na znaczne ograniczenie produkcji oraz działalności usługowej, a w konsekwencji doprowadzi do spadku produkcji i działalności niektórych firm, np. sektora wypoczynkowego, turystycznego, gastronomicznego, co może spowodować upadek pojedynczych biznesów, a nawet całego sektora. To z kolei prowadzi do zmniejszania dochodów gospodarstw domowych, kurczenia się rynku pracy oraz osłabienia lokalnych mechanizmów rynkowych.

Inny charakter mają migracje wywołane przez kryzys militarny. Wynikają one z przemieszczania się ludności z terenów objętych działaniami wojennymi na obszary pozostające poza strefami konfliktu. Takie migracje zakłócają struktury demograficzne, zwłaszcza strukturę płci i wieku. Mężczyźni w wieku poborowym są wcielani do armii i wykonują określone funkcje w czasie bezpośrednich działań na linii frontu czy w pracach logistycznych. Zasoby pracy mężczyzn i kobiet z wielu sektorów są kierowane do przemysłu zbrojeniowego i związanych z nim sektorów produkcyjno-usługowych. Poza tereny działań wojennych delegowane są osoby nieprzydatne dla celów militarnych, w tym kobiety, dzieci i osoby starsze. Taka sytuacja zmienia struktury rodzinne, funkcjonowanie gospodarstw domowych oraz źródła ich finansowania, ponieważ osoby te wymagają przeniesienia do nowych miejsc zamieszkania, z dala od terenu działań wojennych, oraz zapewnienia środków niezbędnych do przeżycia. Ponadto działania wojenne wymagają uzupełniania rezerw ludzkich (np. za sprawą odpowiednich sygnałów, odnoszących się najczęściej do idei patriotycznych, władze wpływają na powrót z emigracji mężczyzn w wieku poborowym). Negatywnie odbija się to na możliwości działania firm zagranicznych bazujących właśnie na tych zasobach pracy. Poza tym w wyniku działań wojennych zwiększa się śmiertelność, a także liczba osób rannych i inwalidów. Rośnie też potrzeba rozwijania produkcji leków, służb i infrastruktury medycznej, środków i usług zapewniających egzystencję rodzinom rannych i poległych żołnierzy.

Migracje wywołane kryzysami klimatycznym, pandemicznym i militarnym wywierają różny wpływ na sytuację demograficzną. Jednocześnie stwarzają ryzyko rozprzestrzenienia się pandemii, a także konfliktów na tle materialnym i kulturowym. Ograniczanie tych negatywnych skutków wymaga przeznaczenia odpowiednich środków na rzecz przybyszów oraz ograniczania potencjalnych konfliktów społecznych, wynikających z nierównych warunków życia czy wyznawanych wartości i idei.

UWAGI KOŃCOWE

Oddziaływanie kryzysów na poszczególne elementy przestrzeni geograficznej jest bardzo zróżnicowane. Opisane w tekście kryzysy klimatyczny, pandemiczny i militarny nie funkcjonują w odosobnieniu, ale nakładają się na siebie oraz – w różnym zakresie – wpływają na zachodzące przemiany społeczne, gospodarcze, kulturowe, polityczne i przyrodnicze w różnych skalach układów przestrzennych, od skali światowej, przez skale kontynentalne i krajowe, po skale regionalne i lokalne. Kryzysy mają odmienne przyczyny, mogą pojawiać się pod wpływem ewolucyjnych procesów przemian przestrzeni przyrodniczej, a także w wyniku gwałtownych zdarzeń zachodzących wskutek ruchów tektonicznych bądź zjawisk klimatycznych. Ponadto kryzysy są czasem wywoływane przez nieświadomą lub świadomą działalność człowieka. Najczęściej jednak są powstają wskutek nadmiernej eksploatacji zasobów środowiska przyrodniczego, motywowanej chęcią maksymalizacji zysku czy pragnieniem zdobywania nowych terenów (zwłaszcza zasobnych w surowce). Wreszcie kryzysy wynikają z zachowań elit zarządzających, w niewielkim stopniu szanujących zasady etyczno-moralne.

Z tego względu bardzo ważną kwestią jest określenie wizji rozwoju zmieniających się uwarunkowań światowych, europejskich, krajowych i regionalnych oraz planu działań uwzględniającego wewnętrzne i zewnętrzne możliwości, jakie stwarza obecna scena polityczna. Trzeba przy tym pamiętać, że w wyniku narastających napięć militarnych w przestrzeni światowej, głównie na Dalekim i Bliskim Wschodzie, oraz między światowymi mocarstwami może dojść do konfliktu zbrojnego, który w akcie desperacji może doprowadzić określonych liderów politycznych do wykorzystania broni atomowej – a skutki jej działania trudno przewidzieć⁹.

Literatura

References

- 100 milionów uchodźców. (2022). *Angora*, 29.
- Baldwin, R., Weder di Mauro, B. (2020). *Economics in the Time of COVID-19*, VoxEU.org eBook, CEPR Press.
- Bielecki, J. (2023). Obrona przed Chinami. Japonia wchodzi do gry. *Rzeczpospolita*, 16 stycznia 2023.
- Bielecki, J. (2023). Krucjata przewodniczącego Xi przeciw Ameryce. *Rzeczpospolita*, 13 marca 2023.
- Błaszczuk, A. (2020). Rynekowi wygrani czasów korona wirusa. *Rzeczpospolita*, 29 grudnia 2023.
- Brezdeń, P. (2022). Działalność przemysłowa i zmiana jej struktury przestrzennej w Polsce w okresie trwania pandemii SARS-CoV2. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 47–65.
- Buczak, A. (2022). Usługi w czasach COVID-19. Portret przedsiębiorczych kobiet miast na prawach powiatu województwa dolnośląskiego. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 137–158.
- Budner, W., Gorynia, M. (2021). Czy pandemia zmieni miasta i regiony?. *Obserwator Finansowy*, 8 czerwca 2021.
- Dominiak, J. (2022). Wpływ pandemii COVID-19 na zmiany w sektorze usług w Polsce. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 126–136.

⁹ Należy jednak życzyć światu, aby nie sprawdziła się prognoza Alberta Einsteina, który zapytany o to, jak będzie wyglądać III wojna światowa, odpowiedział, że nie potrafi tego przewidzieć, ale wie, że IV wojna światowa będzie powadzona na kije.

- Fiszer, J., Fiszer, M. (2022). *Wojna w Ukrainie*. Warszawa: Wydawnictwo Polityka.
- Gadomski, W. (2020a). Zwycięscy i przegrani w pandemii. *Obserwator Finansowy*, 28 września 2020.
- Gadomski, W. (2020b). Epidemia korona wirusa zakłóca globalne sieci dostaw. *Obserwator Finansowy*, 28 lutego 2020.
- Gadomski, W. (2020c). Kryzysy zmieniają gospodarkę. *Obserwator Finansowy*, 24 kwietnia 2020.
- Gierczak-Korzeniowska, B., Szpara, K., Stopa, M. (2022). Zmiany w ruchu turystycznym w czasie pandemii COVID-19 – na przykładzie województwa podkarpackiego. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 158–176.
- Gorynia, M. (2020). Czy COVID-19 zmieni gospodarkę i nasze myślenie. *Rzeczpospolita*, 23 czerwca 2020.
- Gorynia, M. (2021). *Świat w obliczu pandemii*. Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu.
- Gorynia, M., Trąpczyński P. (2021). Polscy eksporterzy patrzą na pandemię. *Obserwator Finansowy*, 21 czerwca 2021.
- Jazukiewicz, Z. (2011). Trąby, deszcze i co jeszcze. *Angora*, 35.
- Kilar, W. (2011). Wpływ kryzysu na funkcjonowanie korporacji Panasonic. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 17, 187–196.
- Kilar, W. (2014a). Funkcjonowanie korporacji Amazon.com w warunkach kryzysu gospodarczego. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 27, 72–83.
- Kilar, W. (2014b). Zmiany potencjału ekonomicznego wybranych korporacji informatycznych w warunkach kryzysu gospodarczego. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 27, 57–71.
- Koneczny, F. (1935). *O wielości cywilizacji*. Kraków: Gebethner i Wolff.
- Kordowska, M., Poreda, A. (2022). Wpływ pandemii COVID-19 na działalność obiektów gastronomicznych na przykładzie bulwarów wiślanych w Warszawie. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 215–230.
- Kowalko, M., Zbroja, M. (2022). Broń atomowa na świecie. Zobacz, które państwa mają najwięcej głowic jądrowych. *Polska Times*, 28 kwietnia 2022.
- KK. (2017). „Irma” – huragan nuklearny. *Angora*, 38.
- KK. (2020). Ziemia tonie w mikroplastiku. *Angora*, 25.
- Lewis, M. (2021). *Przeczucie (The Premonition. A Pandemic Story)*. Warszawa: Wydawnictwo Marginesy.
- Hańcza, W. (2020). Korona wirus a przemysł produkcji części i komponentów. *Moto Focus*, 22 kwietnia 2020.
- Huntington, S.P. (2008). *Zderzenie cywilizacji*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA.
- IMF. (2020). *World Economic Outlook, April: The Great Lockdown*.
- KK. (2017). „Irma” – huragan nuklearny. *Angora*, 38.
- KK. (2020). Ziemia tonie w mikroplastiku. *Angora*, 35.
- KK. (2023). Zarażą cały świat?. *Angora*, 3.
- Kudełko, J., Wałachowski, K., Żmija, D., Szmigieli, K. (2022). Koncepcja badania społeczno-ekonomicznych konsekwencji i wyzwań pandemii. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 27–46.
- Kudełko, J., Wałachowski, K., Żmija, D. (2020). *Gospodarka regionalna w obliczu kryzysu wywołanego pandemią COVID-19*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Kwaśny, J., Mroczek A., Ulbrych M. (2022). Efekty zewnętrzne dyfuzji wiedzy w miastach po pandemii. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 231–243.
- Mączyńska, M. (2022). W gospodarce i ekonomii trzeba widzieć wszystko razem. *Teraz Polska*, 1.
- Mysior, J. (2020). Branże i spółki „starej gospodarki” odporne na korona wirusa. *Rzeczpospolita. Pieniądze*, 1 grudnia 2020.
- Nawracaj-Grygiel, K. (2022). Rozwiązania przemysłu 4.0 warunkiem dalszego rozwoju produkcji przemysłowej Unii Europejskiej w świetle doświadczeń pandemii COVID-19. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 66–77.
- Nieżgoda, A., Markiewicz, E. (2022). Produkt turystyczny w parkach narodowych – skutki pandemii COVID-19 *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 177–189.
- Nizinkiewicz, J. (2022). Realne ryzyko wojny Chin z USA. *Rzeczpospolita*, 5 sierpnia 2022.

- Olszewski, M. (2022). Odporność start-upów na kryzys wywołany przez pandemię COVID-19. Przykład branży turystycznej. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 190–202.
- OECD. (2020). Territorial impact of COVID-19: managing the crisis across levels of government, April 2020.
- Petroniec, J., Rokosz-Lempart, K., Kwiatek-Sołtys, A. (2022). Wpływ pandemii na funkcjonowanie wybranych instytucji kultury w Krakowie i Katowicach. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(3), 78–92.
- Pitron, G. (2019). *Wojna o metale rzadkie*. Warszawa: Wydawnictwo Kogut.
- Sadkowski, W., Sala, K. (2022). Wpływ pandemii COVID-19 na jakość zarządzania w historycznych obiektach hotelarskich w Polsce. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 203–213.
- Şahinalp, M.S. (2022). Do crises offer opportunities? An evaluation of Şanlıurfa manufacturing industry under the conditions of the Covid-19 pandemic *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 107–125.
- Smil, V. (2008). *Global Catastrophes and Trends. The next fifty years*. London: The MIT Press.
- Stojczew, K. (2021). Ocena wpływu pandemii COVID-19 na sytuację w branży motoryzacyjnej w Polsce. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 35(2), 64–84.
- Szymańska, A.I. (2022). Wpływ pandemii COVID-19 na zachowania rynkowe młodych dorosłych w obszarze *sharing economy*. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 244–256.
- Świątek, A. (2022). Usługi edukacyjne w Polsce w dobie pandemii COVID-19. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 91–106.
- TR. (2020). Zaleje nas, zatopi. *Angora*, 37.
- Tumiłowicz, B. (2022). Klimat szleje przez nas, rozmowa z Z. Karaczunem. *Przegląd*, 7 marca 2022.
- Ulanowski, T. (2018). Pogodowe anomalie. *Rzeczpospolita*, 9 stycznia 2018.
- WTO. (2020). Trade in services in the context of COVID-19, <https://roscongress.org/en/materials/torgovlya-uslugami-v-kontekste-covid-19/> (dostęp: 20 czerwca 2020).
- Zawadka, G. (2023). Ciemne strony napływu migrantów. *Rzeczpospolita*, 13 marca 2023.
- Zioło, Z. (2022). Wpływ pandemii na zmiany zachowań podmiotów gospodarczych. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 7–26.
- Zioło, I., Zioło, Z. (2020). Przestrzeń geograficzna jako przedmiot poznania i zarządzania. W: W. Jagodziński, W. Rakowski (red.), *Szlakami geografii ekonomicznej. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Kucińskiemu*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 47–62.
- Zdun, M. (2022). Pandemia COVID-19 jako stymulator innowacyjności gospodarczej. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(2), 78–90.

Zbigniew Zioło, prof. dr hab., Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, doktor nauk przyrodniczych, dr hab. i prof. nauk ekonomicznych. Zainteresowania badawcze: teoria i metodologia gospodarki przestrzennej, geografii ekonomicznej, polityki gospodarczej i rozwoju regionalnego.

Zbigniew Zioło, Professor, PhD, Pedagogical University of Krakow. PhD in natural sciences, Professor of economic sciences. Research interests: theory and methodology of spatial management, economic geography, economic policy, and regional development.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6316-1034>

Adres / Address:

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: zbziolo@onet.pl